

שיעור 25: גאולתה של רות

המילה גֹּאֵל

על מנת להבין מה כוונתה של רות עלינו להסב את תשומת ליבנו למשמעות המילה גֹּאֵל. המילה מופיעה בתיאורו של יעקב את הגאולה האישית שקיבל מה: "הַמְלִאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יְבָרַךְ אֶת הַנְּעָרִים" (בראשית מח טז). למרות זאת, בתורה המילה גֹּאֵל מתייחסת לרוב להתערבות אנושית ועזרה מצד קרוב משפחה.⁶ ככלל, בן משפחה נדרש להתערב כגֹּאֵל, כאשר קרוב משפחתו נתון בקשיים כלכליים ונאלץ למכור את נחלת אבותיו,⁷ את ביתו או את עצמו לעבדות (ויקרא כה). לעיתים, המילה גֹּאֵל מתייחסת לקרוב משפחה אשר רוצה לנקום (מילה נרדפת ל-לגאול) את דמו של קרוב המשפחה (במדבר לה; דברים יט; יהושע כ).

התורה משתמשת רק פעמיים בשורש גא"ל כדי לתאר התערבות לטובת עם ישראל (שמות ו ו; טו יג). לעומת זאת, הנביאים והכתובים נוטים להשתמש במשמעות הנדירה יותר בתורה, ומשתמשים תכופות בשורש זה כדי להתייחס לה' כזה שגואל את עמו (ראה במיוחד ישעיהו פרקים מ-סו).

בהקשר של מגילת רות, השימוש התכופ בשורש גא"ל⁸ מתייחס בוודאי לגואל בן אנוש. משום כך, אין זה מפתיע שמרבית המפרשים מניחים שהצהרתה של רות כי בעז הוא גואל מתייחסת לחובתו של בעז לגאול את רכושה של נעמי, שחזרה מרוששת משדות מואב:

ויאמר מי את ותאמר אנכי רות אמתך. אמר לה מה באת לעשות כאן? אמרה לו לקיים את התורה: "כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ובא גאלו הקרב אליו וגאל את ממכר אחיו" עמוד וקיים את התורה.

(מדרש תנחומא בהר ח).

רש"י מציע שהצהרה של רות מתקשרת לגאולת השדה ולנישואיה:

כי גואל אתה – לגאול נחלת אישי, כמו שנאמר: "בא גואלו הקרוב אליו וגאל" וגומר. המותי ואני צריכות למכור נחלתנו, ועתה עליך לקנות. קנה גם אותי עמה, שיזכר שם המות על נחלתו. (רש"י רות ג ט).

6 המילה גֹּאֵל משמשת גם כאשר מישוה רוצה לגאול את עצמו מנדר (ויקרא כז). נראה כי שימוש זה במילה איננו קשור למעשיו של קרוב משפחה, ומשום כך לא קשור לעניינינו.

7 ראה ירמיהו לד.

8 השורש משמש ככינוי תשע פעמים במהלך המגילה, כפועל שתיים עשרה פעמים ופעמיים כשם עצם. סך הכול השורש מופיע עשרים ושלוש פעמים במהלך המגילה.

ויאמר מי את ותאמר אנכי רות אמתך ופרשית קנפך על אמתך כי גאל אמתך. (רות ג ט).

הגאולה האישית של רות

הצהרה זו מסמלת את הזהות החדשה שמצאה רות, השינוי העמוק שחל בה והפך אותה מאובייקט לסובייקט; אך מה המשמעות של מילותיה? מה מבקשת רות מבעז?

רש"י אבן-עזרא והרמב"ן¹ מניחים שכאשר רות מבקשת מבעז שיפרוש עליה את כנפו,² מדובר למעשה בבקשה לנישואין.³ אכן, ניתן למצוא ביטוי מקביל ביחזקאל וזאת, תוך כדי התייחסות לדימוי של נישואין בין ה' לעמו:⁴

וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאָרָאךָ וְהִגַּה עִמָּךְ עַת דְּדִים וְאָפְרַשׁ כְּנָפֵי עֲלֶיךָ וְאָכַסְהָ עֲרֹמְךָ וְאָשְׁבַע לָךְ נְאֻבֹא בְכָרִית אִתְּךָ אֶ-דָּגִי ה' וַתִּקְוֵי לִי. (יחזקאל טו ז).

למרות זאת, כוונתה של רות כאשר היא מצהירה בפשטות "כי גאל אמתך" פחות ברורה. כיצד הדבר מתייחס לבקשה הקודמת של רות?⁵ האם גם שם מדובר בבקשה לנישואין, שרות מתייחסת אליהם כאל הגאולה שלה, או שמא המילים מתייחסות לאחריות המוטלת לכאורה על בעז לקנות את רכושה של נעמי?

1 ראה דברי הרמב"ן בדברים כז כ, שם הוא מסביר את הפסוק.

2 כבר ציינו בשיעור הקודם שלשורש כנ"פ יש בהרבה מקומות במקרא משמעות של כנף ציפור או קצה של בגד. שתי המשמעויות מרמזות על הגנה, ויכולות בהחלט להיות רמזה לנישואים.

3 ניתן אולי לראות רעיון זה, שפרישת כנף על מישהי מרמזת להגנה במסגרת נישואין, במספר קטעים בהם קיום יחסי מין עם אשת אב נקראים גילוי כנף האב (ראה דברים כג א; כז כ). המלבי"ם (רות ג ט) מתייחס לבקשתה של רות כשידול לביאה במסגרת נישואים: "היא מליצה נלקחה מן העופות שפורשים כנפיהם על בני זוגם בעת הוויג". הדבר עולה בקנה אחת עם התפיסה הכוללת של המלבי"ם הרואה בסצנה זו יום של מצוות ייבום (ראה פירושו לרות ג ד, ט-יא; ד ה). מאוחר יותר (ד יג) המלבי"ם מסייג זאת בכך שלא מדובר בייבום ממש, אלא בנוהג הקשור בייבום ומשום כך בעל פרוצדורה הלכתית שונה.

4 נישואים כדימוי למערכת היחסים בין ה' לאדם מופיעים לאורך המקרא. ראה לדוגמא, ישעיהו סב:ה; הושע ב כא-כב. מרבית המקורות המסורתיים (למשל שיר השירים רבה ותרגום שיר השירים) מניחים כי שיר השירים נכתב כמטאפורה לאהבה בין ה' לעמו. הקבלה זו לספר יחזקאל שבו הנישואים הם דימוי לברית בין ה' לעמו, מרמזת אולי לכך שרות מבקשת יותר מנישואים. יתכן ובכך שרות מבקשת הגנה מבעז היא למעשה מבקשת שהוא יכניס אותה לתוך הברית של הקהל. ראה רות ב יב.

5 בקשה זו מתבססת על משמעות המילה "כי", שניתן להבינה בצורות שונות לאורך המקרא. (ראה לדוגמא לקסיון בראון-דריבר-בריגס, A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament, 1951, 474-471).

כאן, המילה 'כי' יכולה להתפרש כקישור סיבתי – "בגלל שאתה גואל" או כהצהרה תקיפה "אכן, גואל אתה".

סובבים סביב המילה גואל. המרכזיות של המילה מודגשת בכך שבעז משתמש בשורש גא"ל שש פעמים במהלך תגובתו הקצרה להצהרה הנועזת של רות.

ועתה כי אֶמְנָם כי אם גָּאֵל אֲנִי וְגַם יֵשׁ גָּאֵל קְרֹב מִמֶּנִּי. לִינִי תִלְוֶנָה וְתִקֶּה בְּפִקֵּר אִם יִגָּאֵלְךָ טוֹב יִגָּאֵל וְאִם לֹא יִחַפֵּץ לְגָאֵלְךָ וְיִגָּאֵלְתִּיךָ אֲנִי הִ' שְׂכָרִי עַד תִּפְקֶר. (רות ג' יב-ג).

גאולתה של רות תזכה לתשומת הלב הראויה גם בפרק הבא, שם הסיפור סובב סביב השאלה של מי יקבל על עצמו למלא את חובותיו כגואל.¹¹ אכן, נראה כי הגאולה היא מטרה מרכזית של הסיפור.

נראה בעיניי שיש להבין את רעיון הגאולה במגילת רות בשלוש רמות שונות: המשמעות הפשוטה ובנוסף אליה שתי משמעויות עמוקות יותר. המשמעות הפשוטה של הטקסט מתעדת את כוונתה של רות עצמה. היא חפצה בגאולה שלה, גאולה שהיא גם גאולת ביתו של אלימלך. עם זאת, ברצוני להציע כי ישנן שתי משמעויות נלוות לרעיון הגאולה, המשוקעות בתוך הסיפור, גם אם הן אינן חלק מכוונתה המקורית של רות.

משמעות עמוקה אחת מתייחסת לצורך הדחוף בגאולה לאומית במהלך תקופת השופטים, תקופה נוראית במהלך תולדות האומה. על פי מבנה זה, ייתכן כי ההצהרה של רות, על כך שבעז הוא גואל, מכילה שלא במודע התייחסות למטרה הסופית של הזיווג בין רות ובעז. הבן שנולד להם בסופה של המגילה יוכל לפתור את הבעיה של האנרכיה: תחילתה של שושלת שיכולה לשקם את היציבות בארץ, לבנות את המקדש¹² וליצור תשתית חברתית ודתית חזקה. בסצנה זו, בעז יכול לתפקד כיותר מאשר הגואל של רות ושל בית אלימלך; הוא יכול להיות גם הגואל של האומה.¹³

הגאולה

יתכן והרובד האחרון של משמעות השורש גא"ל בפרק מתייחס לגאולה הסופית העתידית של האומה, שהיא כמובן המשמעות המקובלת של המילה "גאולה". הבנה זו מספקת מבט אל תוך המשמעות העמוקה יותר של ספר קצר זה, שנושא על כתפיו את המטרה המשמעותית ביותר בסיפורי התנ"ך: כיצד על האומה היהודית לבנות חברה אידאלית.

11 השורש גא"ל מופיע חמש עשרה פעמים במהלך פרק ד', ובכך הוא הופך למילת מפתח גם של פרק זה. העובדה שהוא מופיע שבע פעמים בפרק ג' מרמזת לשיבוצו כמילת מפתח גם כאן. משה דוד קאסוטו מעיר רבות על החשיבות של שבע הופעות של מילה מנחה. ראה לדוגמא, A Commentary on the Book of Exodus (1967) pp. 75, 91ff.

12 ייתכן שהמקום בו בעז מבטיח לרות גאולה, הגורן, הוא רמז מקדים לרגע שבו דוד קונה את גורן ארונה (שמואל ב' כד יח, כא), המקום שבו נבנה המקדש.

13 תיאור זה מביא משמעות חדשה למדרש שראינו בשיעור קודם, המזהה את מחלון וכליון עם יואש ושרף. המדרש מציע מספר הסברים אטימולוגיים לשמות בניה של נעמי. הסבר אחד מציע כי השם יואש משמש כשם בנה של נעמי כיון ש"נתיאשו מן הגאולה" (בבא בתרא צא ב). לאור הדרך שבה הסברנו את המטרות העמוקות של המגילה, נראה כי מחלון וכליון נעלמים מן הסיפור כיון שהם אינם יכולים לקדם אותו לעבר המטרה הסופית של גאולה לאומית.

על פי קריאה זו, הבקשה הלילית של רות מבעז מכילה שני חלקים: הראשון נוגע לנישואיה של רות והשני לגאולת שדותיה של נעמי. על פי פירושו של רש"י רות היא זו שמקשרת בין האחריות לקניית שדותיה של נעמי עם נישואים עימה. לקישור זה אין כל בסיס הלכתי. למרות זאת, בעז יקשר אף הוא בין שני החובות, והדבר יהיה מוטיב מרכזי בפרק ד'. נמשיך לבחון את המטרה של חיבור שני חובות לכאורה נפרדות אלו בשיעור אחר.

אפשרות אחרת היא שהצהרתה של רות על כך שבעז הוא גואל קשורה בקשר סיבתי עם ההצהרה הקודמת שלה. למעשה, יתכן ורות מסבירה לבעז שעליו לשאת אותה בגלל שהוא גואל – דהיינו, הוא זה הנושא באחריות לשאת אותה. התרגום על פסוק זה אומר כך:

ואמרת אנה רות אמתך ויתקרי שמך על אמתך למסבי לאנתו ארום פריק אנת (-ותאמר אנוכי רות אמתך ויקרא שמך על אמתך לשאת לאישה כי גואל אתה). (תרגום רות ג:ט).

על פי התרגום, הגאולה מתייחסת לנישואים לרות ואינה מתייחסת לגאולת הקרקע.

אומנם, אין רמז לשימוש כזה של המילה גואל במקומות אחרים בתנ"ך, אך הרמב"ן סבור כי זה אחד השימושים של המילה, אף על פי ששימוש זה נמצא רק במגילת רות. במהלך דיון על ייבום תוך כדי פירושו על סיפור יהודה ותמר,⁹ הרמב"ן מציע כי לאור חשיבותו של הייבום, חכמים קדמונים יצרו מנהג הדומה לייבום שהיה קרוי 'גאולה'.¹⁰ הרמב"ן מסביר שנישואים מעין ייבום אלו יכלו להתבצע עם כל קרוב משפחה שהיה ראוי לרשת את הנחלה (כל עוד אין בכך איסור עריות). ההוכחה שלו לקיומו של מנהג זה היא נישואי בעז ורות.

על פי קריאתו של הרמב"ן, המילה גואל במגילה אכן מתייחסת לחובתו של בעז לשאת את רות, ואין לה כמעט שום קשר עם חובתו לגאול את הקרקע. פירוש זה של המילה גואל מבוסס על הרחבה של רעיון האחריות המשפחתית העומד בבסיס רעיון הגאולה המקראי. על פי מבנה זה, יש ליישם את רעיון הגאולה בכל מצב שבו המשפחה המורחבת נדרשת לשאת באחריות לשלומה של קרוב משפחה. הדבר כולל דאגה לנחלתו של קרוב משפחה, לפדייתו מעבדות, ויש להניח כי גם לעניין ההמשכיות המשפחתית. כפי שהרמב"ן בהסתכלותו החדה מעיר הלכות ייבום תומכות ברעיון שהמשפחה המורחבת נושאת באחריות להמשך השושלת המשפחתית. בתור קרוב משפחה, על בעז לפעול כגואל, והדבר יבוא לידי ביטוי במקרה זה על ידי נשיאת רות לאישה, דבר שיגאל את ביתו של אלימלך מסכנת חידלון.

רות והגאולה הלאומית

המילה גואל היא ציר מרכזי בסיפור זה, והדבר מצביע על מרכזיותו של הנושא. דבריה הייחודיים של רות בסצנה זו

9 ראה רמב"ן בראשית לח ח.

10 בשיעור אחר נבחן את מלא המשמעות של פירוש זה של הרמב"ן.

השמטה של המשמעויות העמוקות יותר של הסיפור תוביל להתעלמות מרובד משמעותי של הסיפור עם מטרותיו התיאולוגיות. אכן, הדו-קיום בין הרבדים השונים בסיפור הוא אחד המסרים המאלפים של מגילת רות.

סדרת שיעורים זאת מוקדשת לזכרה של אמי מורתי, נעמי רות ז"ל בת אהרן שמחה הי"ו, אישה שהתאפיינה במסירותה הבלתי-מתערערת של נעמי למשפחה, וחוסר אנוכיותה ונדיבותה יוצאי הדופן של רות.

אשמח לקבל שאלות והערות: yaelziegler@gmail.com

אכן, מגילת רות אמורה להיתפס כספר המאפשר את עתיד הגאולה של האומה, החזון האסכטולוגי הקרוי "אחרית הימים". רעיון זה, המכבב בספרות חז"ל, שואב השראה מהתמונה האידיאית אותה מצייר ישעיהו בפרק י"א. זהו חזון של צדק וחסידות, נאמנות ושלוש בין הבריות. מעל לכול, אחרית הימים היא תקופה בה כל היצורים יודעים את ה', דבר המוביל למחיית הרוע והשחיתות (ישעיהו י"ט). אך עם זאת, החזון אינו מופיע לפתע מעצמו. הוא תלוי בהופעתו של מלך אידאלי, חוטר מגזע ישי שיאפשר תמונה מושלמת זו. במילים אחרות, המלך יופיע מושללת דוד. מלך זה מתואר כאדם עליו נחה רוח ה', שמעניק לו רוח חוכמה ובינה, עצה וגבורה, דעת ויראת ה' (ישעיהו י"ב). לענייננו, חשוב לזכור כי המלך הוא גם תוצר של הסיפור שלנו, הוא נולד מהזיווג בין רות ובעז, שבכך יצרו את הגאולה הלאומית גם בשביל תקופתם וגם לעתיד לבוא.

המפגש בין רות ובעז בגורן מכיל את תחילת התזוזה לעבר גאולת העם היהודי. ישנו מדרש שמזהה את המשמעות העמוקה הזו בסיפור ומציע קריאה דרשנית לדברים אלו של בעז:

ליני הלילה וְהָיָה בַּבֶּקֶר אִם יִגְאַלֶּךָ טוֹב יִגְאַלֶּךָ וְאִם לֹא יִקְפֹּץ לִגְאַלֶּךָ וְגַאֲלֶמֶךָ אֲנֹכִי חַי ה' שְׁכָבִי עַד הַבֶּקֶר.

(רות ג'ג).

התיאור של יום ולילה משמש הרבה פעמים כרמז לגלות וגאולה בתנ"ך.¹⁴ על בסיס זה הזוהר מסב את תשומת ליבנו למשמעות העמוקה יותר במגילה בכך שהוא קורא את מילותיו של בעז כמילותיו של ה' המדבר אל עמו במהלך גלות רבת שנים:

ליני הלילה הוּי השתא בגלותא (-היי עכשיו בגלות), ואנהיגי לבניך תמן (-שם) באורייתא ובעובדין טבין. ואם יסהדן עליך עובדין טבין למפרוק לך (-ואם יעידו עלייך המעשים הטובים שיש לגאול אותך) - יפרוק. ואם לאו וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבקר עד דייתי צפרא ונהירו דפורקנא (-עד שיבוא הבוקר ויאיר את גאולתך). (זוהר חדש רות ח).

קטע זה מציע שהמשמעות העמוקה במילותיו של בעז לרות נמצאות מילותיו של ה' לעמו במהלך החשיכה של הגלות. מכאן שהסיפור אינו טרוד אך ורק בגאולתן האישית של רות ונעמי, ואף לא רק באולתן וגאולת האומה במהלך תקופת השופטים. רובד אחד של הסיפור שלנו שואף לעבר הגאולה הסופית של העם היהודי. גאולה עתידית זו תתאפשר בגלל הגעתו של ענף מושללת דוד, המשיח, שיצמח מהזרעים המופיעים בסיפור זה.

ישנה בוודאי חשיבות להפרדה בין המשמעות הפשוטה בסיפור ובין מה שמתגלה כמשמעות העמוקה יותר, אך

-
- כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולד"ר יעל צינגלר, תשע"ג
- עורך: ישי גלזנר
-
- בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון
- האתר בעברית: <http://www.vbm-torah.org/vbm>
- האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
-
- משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
- דוא"ל: YHE@etzion.org.il
-

14 נושא זה יכול בקלות לשמש לחיבור שלם, אך אסתפק בהתייחסות למספר דוגמאות מובהקות של הדבר בתנ"ך. ראה לדוגמא, ישעיהו, במיוחד פרקים נט וס, והתיאורים של חושך ולילה ושל הבוקר המאיר המופיעים בספר שמות בסיפור הגאולה ממצרים (לדגמה שמות יב כט, מא). היות ושיר השירים נתפס גם הוא כספר הן בגלות וגאולה, מרתק לראות את הדרך בה תיאורי לילה ויום משמשים במודע במהלך שיר השירים ב יז; ד ו; ו י; ראה גם ירושלמי יומא ב ג.